

13. Украинская советская энциклопедия: В 12т.-К.,1979.-Т.2.
14. Унбегаун Б.О. Русские фамилии / Пер. с англ.-М., 1989.
15. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте.-Л., 1990.

Л.Д.Шестопалова

Антропонімія в оповіданні

В.Г.Дрозда «Повернення Йоськи»

Складною теоретичною проблемою лінгвістики є розкриття специфіки літературного особового імені, антропоніма, на відміну від «нелітературного». Адже в складі художнього твору можливі як реальні імена реальних персонажів, так і вигадані (штучні) імена, створені уявою письменника. Питання про літературні антропоніми має велику кількість інтерпретацій, що залежить від складності співвідношення найменування з героєм (персонажем) і з життям.

«Співвідношення імен із реального ономастикону і імен, створених письменником, визначається темою, жанром твору, світоглядом письменника, художніми особливостями його майстерності...» [7:10], зрештою – його індивідуально-авторськими уподобаннями.

У художній літературі антропоніми становлять досить значний і естетично вагомий шар. Дослідження їх допомагає розібратися у принципах «добору і використання письменником антропонімів» [11:30], віднайти форми їх залежності від жанру та ідейно-художнього задуму твору, з'ясувати основні функції та характеристики цих лексичних одиниць як експресивно-стилістичних прикмет художнього образу, як «лінгвістичних засобів, за допомогою яких виражаються ідейний і пов'язаний з ним емоційний зміст літературних творів» [12:97].

На матеріалі оповідання В.Г.Дрозда «Повернення Йоськи» простежимо, яке функціональне навантаження мають ужиті письменником антропоніми, яку експресивно-стилістичну роль вони виконують у розкритті художнього образу, як частотність вживання імені впливає на розкриття характеру того чи іншого персонажа.

Оповідання «Повернення Йоськи» за обсягом невелике. Діючі персонажі оповідання - **Йоська Зеленок, Варка, баба Лисавета** і згадуваний персонаж **Іван** (син баби Лисавети). Характер кожного персонажа вимальовано чітко, стилістично яскраво. Письменник враховує «етимологічне значення оніма, бо саме воно створює підтекст антропомоделі» [6:8].

Йоська - це ім'я головного діючого персонажа оповідання: *Серце їй так і зайшлося: Йоська! - бо хто це до неї на машині прикотив* [1:184]. Це квалітативна форма імені із значенням суб'єктивної оцінки, утворена від усіченої основи Йосип суфіксом -ка. Частотність її вживання становить 66 разів, а повна форма Йосип не вжита жодного разу. Повна форма ймення Йосип входить тільки до двочленної антропоформули Йосип Терентійович.

Етимологічно Йосип означає *...він (бог) примножить, додасть* [10:123]. Спостерігаючи за персонажем, ми помічаємо, що дійсно, додається йому добра: роботяща, терпелива дружина, а також матеріальна забезпеченість, хоч він цього, може, і не вартий. Письменник створює відповідність етимології імені з умовами життя, у які попадає Йоська.

Зеленок - це прізвище Йоськи: *Зеленок стояв на залитій яскравим сонцем грядці і в усі очі витрішкувався на будинок* [1:184]. Прізвище вказує на щось незріле, недосконале, поверхове. Коли Йоська знову зібрався віятися по світі, то Варка: *Обійшла Зеленка на стежці, наче пень, і через плече: їдь, Йосько, але назад не вертайся - і на поріг не пуцу* [1:192].

Літературний антропонім має прозору семантику, тому поступово переходить в апелятив (Зеленок > зеленек). Загальна назва могла бути прізвищем батька чи когось із предків по батьківській лінії. Пізніше прізвисько перейшло в прізвище, а потім знову в апелятив. Така антропонімізація відбулась шляхом зміни функцій слова: *зеленок* > прізвисько *Зеленок* > прізвище *Зеленок* > апелятив *зеленок*. Зеленок - це яскравий і промовистий літературний антропонім. Прізвище тут має істотне емоційно-експресивне забарвлення. Автор підкреслює риси характеру, які є невід'ємними для такого персонажа - це лінь, любов до чарки: *Пообідавши, садили картоплю: Варка накопувала, баба Лисавета накидала. Йоська сидів на межі, газету читав, брилик - од сонця - набакир. Що цікаве вчитував, жінкам переповідав* [1:190]. Через те, що Зеленок любив випити, відразу виникає асоціація з «зеленим змієм»: *Одного вечора п'яного Зеленка запхали в мішок і поклали на кладовищі за млином; Навчився зеленек пити, і скоро так стало, що без півлітри і не змелеш* [1:187]; *Йоська тільки хмикнув і знову налив собі* [1:186].

Словник Б.Грінченка подає слово **зеленочок** *брунька, в'язь* [2:148], а в 11-томному Словнику української мови - **зеленочок** (зав'язок) [8:555]. Ці тлумачення підтверджують значення прізвища: щось за

в'язалось, а не розвинулось: *А як Зеленок трапився, це десь уже в сорок п'ятому, Лисавета і каже: «Що тобі вік дівувать? Тепер і зеленки на дорозі не валяються», «А я тобі так скажу: просвистать він твій дім. Був зеленок - зеленком і лишився... [1:192].*

Контекст подає апелятив, який має індивідуального носія. Якщо співставити іменник *зеленок* із прикметником *зелений*, то перше, з чим асоціюються слова - це колір, який має й переносне, розмовне значення - *недосвідчений через свою молодість, не зрілий, не сформований*. Вживання малої літери і суфікс -ок надають слову зневажливого відтінку. Велика і мала літери (*Зеленок - зеленок*) виконують в оповіданні певну стилістичну роль - створення словесного художнього образу. «Якщо зняти стилістичне забарвлення, то втрачається потреба у великій букві - те саме слово вже пишеться з малої букви» [4:22].

Зеленок - це реальне прізвище людини, яка в соціальному плані нічого собою не являє, як подумки зауважує його дружина Варка: «Діла він не звик робити, ось і галайдає по світу» [1:187]. Частотність вживання власної і загальної назви неоднакова. Особова власна назва вживається 9 разів, а загальна - 4. Хоч власне ім'я відносно легко переходить у загальну назву і навпаки, та загальна назва, в даному випадку, створює для прізвища особливу стилістично-експресивну ауру. Форма *зеленок* тільки доповнює, розширює семантичні рамки прізвища, від цього і частотність вживання її менша. Апелятиви, переходячи в літературні антропоніми, збагачують і увиразнюють мову, а подібні літературно-художні варіації викликають емоції у читача.

Але в оповіданні В.Г. Дрозда Йоська Зеленок фігурує також і як Йосип Терентійович: *Це я тут, розумієш, Йоська, Зеленок, а там головний капітан на версту руку до козирка: «Здрастуйте, Йосипе Терен- тійовичу! Як здоров'ячко?» [1:190]; То він вже так біля Йосипа Терен- тійовича, трохи в ноги не кланяється. ...Поїдете, Йосипе Теренті- йовичу, це вже директор каже, - наш технічний прогрес на довгі роки загальмує [1:193].* Цією двочленною антропоформулою письменник підкреслює ще одну негативну рису характеру Йоськи - хвалькуватість перед односельчанами: мовляв, десь його дуже поважають, та ще й називають іменем і по батькові. Дружина Йоськи Варка теж називає його Йосипом Терентійовичем: *Ходімо, Йосипе Терентійовичу -мовила Варка і чемодан узяла [1:193],* але виключно перед людьми. Двочленна номінація - ім'я + по батькові вживається в оповіданні 6 разів, і кожного

разу ця поважальна антропоформула звучить з пр ісмаком гіркої іронії. Варка хотіла мати сім'ю, але доля розпорядилась так, що чоловіком у неї був Йоська: *...якінеє, а штани в домі...* [1:193]; *Не треба їй і його заробітків, хай би про людське око десь рукою водив...* [1:188].

Варка - дружина Йоськи Зеленка. Кожне реальне ім'я може мати низку варіацій. В даному оповіданні маємо варіанти - Варка, Варочка від повної форми Варвара: *Копала Варка грядку під морелями, коли глядь, аж таксі біля воріт* [1:184]; *Варочко, привіт!- гукнув голосно, щоб донеслося до сусід* [1:183]; *Жди, Варочко, приїду на власній машині...* [1:185]; *Ходімо, Варочко. додому* [1:193]. Варочка-демінутивна форма імені Варвара, створена за допомоги суфікса *-очка* із змішувально-пестливим відтінком значення. На людях Йоська й називає дружину ніжно - Варочка, бо знає слабкі місця Варки - *...серце не камінь...* [1:186], то му й підлещується. А форма Варка свою демінутив- ність давно втратила, як і форма Йоська. Це типові іменні форми сільського функціонування, що мають нейтральне забарвлення, а іноді - пейоративний відтінок. Частотність уживання форми Варка становить 55 разів, а Варочка тільки 4 рази. Для номінації Варочка існують виключно специфічні показові ситуації. Отже, розглянуті оніми виконують в оповіданні не тільки номінативну функцію, але й служать «...структурно-композиційним елементом, за допомогою якого створюється антропонімна зона, той підтекст власної назви, що є показником художнього ідіостилю» [6:8].

Лисавета, баба Лисавета - це фонетично трансформована форма повного імені Єлизавета: *Аж і баба Лисавета через поріг, у березі була* [1:186]. «Сучасна українська мова зберігає приставний [l] перед [a] та [e]» [3:146], але в даному випадку відбулося усічення початкового складу, а глухий приголосний [c] зберігає давню форму імені без європейського подзвінчення. Лисавета -типове сільське звучання імені. Лисавета за характером порядна, скромна, чуйна, роботяща жінка, яка втратила у війну сина і постійно, поки десь віявся Йоська Зеленок, допомагає Варці будувати дім, ростити її синів. Етимологія імені - Єлизавета (Лисавета) д.-євр. *ім'я-Бог мій - клятва, Богом я клянуся* [9:138] - ніби віддзеркалюється в характері, вчинках героїні.

Апелятив при власному особовому імені вказує на віковий статус, а також у деяких випадках виступає й заміником імені, саме з вуст Йоськи може звучати образливо: *Що, бабо, досі небо коптиш?, Хитра*

ти, бабо! Обгородилася святими, - Зеленок кивнув на покут кухні, - і думаси, що смерть тебе обмине [1:186]. Така форма звертання до жінки похилого віку характеризує невдячного Йоську Зеленка. Ім'я Лисавета вжито 4 рази. Коли змальовується ретроспективний огляд подій, тоді письменник називає свою героїню, досить молодшу ще жінку, тільки Лисаветою: *Так вони і зажили з Лисаветою укупі, а невдовзі- похоронна на Івана; Лисавета і Йоську виходила і дітей їхніх виняньчила...*[1:192]. Лисавета - це пошанна форма імені. Маємо фактично опозицію, з одного боку - Йоська, Варка, а другого - Лисавета, розмовно трансформоване повне офіційне ім'я.

Іван - це згадуваний персонаж, він постає в оповіданні зі спогадів Варки та баби Лисавети, його матері: *Як загриміла війна, написав Іван з фронту матері, щоб забрала Варку до себе...* [1:192]. Ім'я Іван має особливу етимологічну долю: *Ягве (Бог) змилосердився, Ягве помилував (буквально: Божа благодать; дар богів)* [10:61]. Цетеофорне ім'я, пов'язане із значенням бог, божество. Як відомо з контексту оповідання, Бог не помилював Івана, він загинув, отже, значення імені антонімічне його етимології. Цей антропонім дуже поширений як у художній літературі, так і в житті. Іван - повна форма імені, й виражає вона повагу до загиблого воїна, тобто має ознаки пошанного іменування.

В оповіданні «Повернення Йоськи» письменник, вживаючи два чоловічі імені, змальовує два характери, ніби два антропонімічні полюси: з одного боку - Йоська (Бог додасть), а з іншого - Іван (Божа благодать). *Те, що було з Іваном, як зірка на обрії, скільки до нього не йди, а не дійдеш, тільки стій та дивись* [1:188]. Таким, на все життя, залишився Іван у пам'яті Варки.

Оповідання В. Г. Дрозда «Повернення Йоськи» не обтяжене антропонімією. Номінації персонажів, їх значення й головне - форми яскраво відбивають характери й поведінку героїв. Оними оповідання ніби зростаються з контекстом, вони наповнюють його, увиразнюють, «сприяють також реакції конкретних художніх завдань» [5:10] автора.

1. Дрозд В. Люди на землі. Повість. Оповідання.-К., 1976.
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови.-К., 1908.-Т.2.
3. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови.-К., 1972.-4.1.
4. Карпенко Ю. О. Велика літера і власні назви//Українська мова і література в школі.-1969.-№ 11.

5. Колесник Н.С. Особові імена в українських обрядових піснях.: Автореф. дис.... канд. філол. наук.-Тернопіль, 1998.
6. Кричун Л.П. Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі: Автореф. дис.... канд. філол. наук.-Кіровоград, 1998.
7. Силаева Г.А. Антропонимияхудожественных произведений Л.Н.Толстош.-Рязань, 1986.
8. Словник української мови.-К.,1970-1980.-Т.3.
9. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник.-К, 1986.
10. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен.-3-е изд.-М., 1984.
11. Черторизька Т. Н. Літературні антропоніми в творах Т.Г.ШевченкаУ/Мовознавство.-1989.-№ 2.
12. Щерба Л.В. Опыт лингвистического толкования стихотворений//Избр. раб. по русскому языку ,-М., 1957.

М. Р. Мельник Ономастика віршів Ліни Костенко: «Сад нетанучих скульптур»

Збірка Ліни Костенко «Сад нетанучих скульптур» вже стала об'єктом ономастичного аналізу [3; 4], але надзвичайна увага поетеси до власних назв і багатство її ономастичних знахідок видаються невичерпними. Вірші формують тільки перший з двох розділів збірки - «Невидимі причали». Власне оніми наявні у 20 віршах із 36, що складають цей розділ. Говоримо про власне оніми тому, що окремо виділяємо й невласне оніми - лексеми **сонце**, **місяць** та **земля** у значенні «планета». Ці лексеми теоретично є власними назвами, бо називають одиничні об'єкти, але практично Ліна Костенко оперує ними, особливо часто вживаючи назву **сонце**, як загальними.

Усього в збірці використано 53 різних оніми, ужитих 89 разів. Тобто на кожен вірш, що містить власне оніми, припадає 4,5 їх ужитків. І за кількістю, і за вжитками тут переважають топоніми: їх 22 (41,5% усіх онімів збірки) в 37 ужитках (41,6%), тоді як антропонімів лише 15 (28,2%) у 33 ужитках (37,1%). З попереднього доробку поетеси така перевага трапилася тільки в збірці «Вітрила» (1958 р.), але там оніми представлені значно нижчими кількостями (усього 10, з них 7 - топоніми). Проте загальна тенденція до посилення впливовості топонімів простежується фактично в усіх збірках Ліни Костенко.

Порівняно з двома попередніми збірками Ліни Костенко продовжили свою активізацію також теоніми та астроніми. Перших тут 10, тобто 18,9% усіх онімів, а других - 3, тобто 5,7%. Відповідні відсотки